

**Аннотация к рабочей программе по родной (Ингушской) литературе
Балха программах йола аннотаци г1алг1ай литературах 5-11 класс.**

Г1алг1ай литература программас новкъостал ду хъехархочоа берашта г1алг1ай йоозонхоша кхелла говзаме йоозоний чулоацам а, тема а, идея а къоастаде а, х1аьта цар шоай произведенешта бувцаш болча ц1енача, хозача, говзамеча меттах пайда эца а.

Г1алг1ай литература хъехаш вола хъехархо декхарийла ва литература новкъосталца берашта г1алг1ай метта хозал, говзал, к1оаргал, цун ганз йовзийта, уж кхетамца, эхъ-эзделца кхебе, дикачун-вочун къоастам бе ховргдолаш.

Дешархошта ха деза г1алг1ай литература хъахилара накъаш. Укхаза царна хайтача бакъахъа да, вай г1алг1ай литература хъахилара г1улакх малаг1ча таронца этгад, эггара хьалхара г1алг1ай йоозув 1923 шера Мальсагнакъан Кураза Зоврбика кхелла хилар, из латински ларда т1а хинналга. Эггара хьалха г1алг1ай меттала кепатеха йоозув 1923 шера «Сердало» яха газета т1а кепатеха хилар.

Цхъабакъда, шоай йоозув хиннадеце а, багахбувцам б1аьхий хиннаб г1алг1ай къаман, тайп-тайпара жанраш чу а йоаг1аш: къаьнара иллеш, фаьлгаш, к1оанолгаш, ховли-довзалеш, легендаш, шира ооламаш, иштта кхы д1ахо а.

Г1алг1ай литература никъ, 1923 шерагара денз, таханарча денга кхаччалца, чоалхане болаш хъабенаб. Массехк хана доакъоох бекъа йиш я из.

Хьалхара ха - 1920-г1а шераш - говзаме йоозонаш хъахила доладенна ха я, х1аьта 1930-г1а шераш - г1алг1ай литература дег1ая йолаенна ха я.

Х1ара ха ше-ший белгалонаш йолаш я.

Цу ханий керттера белгалонаш хъахул истрически заманга хъежжа а цу заман декхараш кхоачашдеш а. 1920-г1ча шерашка керда йоозув наха юкье даржаш хиннад, г1алг1ай йоозонхой произведенеш кепаетта йолаяьй, къаман юкье йоозув-дешар а лилман к1оаргаленаш а тахка безам бола нах, къаьстта кагийбараш, денна алсам болаш хиннаб.

Ткъаь итлаг1ча шерашка вай мехка коллективизаци яьржаш хиннай. Хьалъаь яьннай кердача советски вахара лард. Заман декхарашка хъежжа, литература йоозонаш а хиннад: кердача заман саг кхевара лаьрх1а.

Вай паччахьалкхен Сийлахь-боккха Даьй-мехка т1ом болабенна ха - ше къаьстта ха я.

1944 шерага денз хъа 1956 шерага кхаччалца, Сталина репрессеш бахъан долаш г1алг1ай йоозонхой говзаме йоозонаш де таро а бокъо хиннаяц. Нохч-Г1алг1ай Республика метта оттаяьчул т1ехьаг1а, г1алг1ай говзаме литература юха а дег1аенай.

Х1ара исторически ханага хъежжа хул йоозонхой произведеней тематика. Цхъабакъда, х1ара говзамеча литература произведене ший керттерча уйланга диллача, бераш кхетамца кхедара, шоай Даьхе езаш, цун парг1ато бахъан долаш шоай са

дладала кийча хургболаш, нахаца лимерзо лелаш, кхыча къаман ва, аьнна, хоарцо лелаергйоацаш кхедара новкъостал ду.

Программа юкъейоагла произведенеш берий ханага хьажжа я, чулоацам а, керттера уйла а дика кхетадергдолаш, хлаьта хлара классе Глаглай багахбувцамах пайда эц.

V-XI классашка дешархой кхетамца кхедара духьа, уж эхьаца-эздеаца, хознена лоархламца кхедара духьа дола говзаме йоазонаш лодаду. Цу классашка лодаеш йола материал чоалхане яц, ший чулоацамга хьежжа, хлаьта идейни кхетам балара гулакх лертгала да цун.

Хлара классашка чуйоаглаш йола материал хронологичеки хьисапе луш я, дешархой литература исторех а литературеи вахари влаший дувзаденна хиларах а кхетаргболаш. Цул совгла, мехка истори а дикагла йовзаргья царна. Масала, Янднакъан Дж. «Со зламига волча хана» яхача стихотворене дешархошта хьагойт, хьалхарча замах глаглай вахар мишта хиннад, хлаьта Зязгнакъан Б. «Глуша-Хьажжа» яха дувцар дийшача, берашта гучадоал, революце шерашка шоай кортамукьал, иразе, парглата вахар бахьан долаш, глаглай, цал санна, моастагачоа духьальбовтгар.

V-VIII классашка говзамеча йоазонашца цхьана литературни теорех кхетам лу. Дешархоша керттера кхетаде дезаш дар да литература говзаме кхоллам хилар, цун мотт поэтически хилар. Литература теори дикагла кхетаергья дешархоша, говзамеча произведенешца цхьатарра лодамайя.

Хлара классе литература чулоацамга а дешархой кхетамга а, цар дегладара боарамга а хьежжа, тайп-тайпара хьехара накъаш леладе деза: хоза къоастадеш текст ешар, суртех, телевиденех, компютерах пайда эцар. Цул совгла, дешархошка шоашка болх байта беза йоазонхоех а цар говзамеча йоазонех лаьца кхы а дукхагла хоамаш лохаш.

V-VIII классашка теркам бе беза хоза къоастадеш, кхетадеш шаьра дешара говзал лакхаяккхара. Из программой декхар кхоачаш динза даргдац, уроках гла а дешаш, цлагларча дешара глахьожамца кулгал а деш. Дешара техника тоаеш болх бе беза массане цхьана дешаш, юкъ-юкъера хоржаш дешаш, оттадаьча хаттара текстаца жоп луш, ишт. кх. д1.

Лакхерча классашкара дешархой керттерча дакъе кхетам болаш кийчбе беза ешаш йола произведенеш шоай лодаме яшха, анализ е, керттера маан а, уйла а гучадоахаш, цар мах бе.

V-VIII классашка мегаргда лоацца текстах а цун чулоацамах а шоашта хетар ала.

IX-XI классашка йоазонхочун вахара а кхоллама а никъ, цо айяь проблемаш тохкаш, хьехархочун уроках керттера форма лекци хила йиш я. Иштта теоретически проблемаш е йоккха темаш лодаеш, тлехьара лодаьр чоагладара урок еш, лодаьр юха дагадохийташ лекцеца болх длабахьа мегаргба.

Лекци толамаца глаьцара аьттув баргба, нагахьа санна хлара дешархочоа лаьрхла гладулараш луш, текста доакьош

тошкаш, хьалха болх баь хуле. Лекце план луш, керттерча ма1анах лаьца хаттараш отгадеш болх беш хуле, лекци дикаг1а т1аэц дешархоша. Болх лекце формах беш хилча, дешархой хьинар а цар шоай ло1аме болх бар а в1ашт1ехьадаккха деза, царна дешачунца безам хургболаш.

Лакхерча классашка программа юкьейоаг1а йоккхий эпически произведенеш. Уж дешархошка хьалххе а ешийта еза. Класе дешархошта произведени тахка а, цун чулоацамах а, турпалех а шоашта хетар ала ха деза.

Къаьстга теркам т1абахийта беза дешархоша шоай ло1аме беча балха, произведене доакьош, текста юкьера белгалъяьха моттигаш тошкаш, план отгаеш, турпалий оамалех шоашта хетар оалаш, 1алама сурташ дийшачул т1ехьаг1а, уж каьхата т1а даьха хьожаш.

Х1ара класса лаьрх1а багах а йоазонца а де дезаш долча балхий тайпаш белгалдаьд программа т1а. Балха х1ара тайпа, 1омаеча произведенеца айхха бувзам болаш, цун чулоацамга хьежжа хила деза. Хьехархо хадданза болх бе декхарийла ва дешархой багах ду къамаьл шаьрдеш, х1ана аьлча, из йоазонца беш болча балха лард я.

68 сахъат

V класса дешархоша дагахъа а йоазонца а де дезача балхий тайпаш:

1омаъ текст, ма1ан къоастадеш ешар, оаз нийса а оттаеш.

Дийшачун чулоацамах оттадаъча хаттарашта жоп телар.

Эпически йоккха тексташ доакъошца екъар. Х1ара даъкъах ц1ераш техкар. Планташ оттаяр.

1одийшар дагахъа хъадувцар. Лоаца дувцар д1аяздар.

Д1аеннача темах ховлий-довзалий, берий иллеш, тхъуждаргаш хъакхоллар.

Шоаш леладаъчоу дувцар оттадар.

Сурт дашхар а цох лаъца дувцар оттадар а.

Сурташи тексташи, сурташи в1аший дистар, дашхар.

V класса дешархошта ха дезар:

Моллаг1а текст шаъра, хоза къостаеш Юеша (х1ара минота 75-80 дош а дешаш).

Шоаш йийшача произведеней ц1ераш а автораш а ха.

Дийшар юхахъадувца ха.

Говзаме литература керттера кхетамаш: литературни турпалхо, диалог, сюжет фуд хар, багахбувцамеи йоазони произведенеш къоастае хар.

Дагахъа 1омаде дезар дагахъа ха.

Текста юкъера дистараша эпитеташи хъалаха ха.

68 сахъат

VI класса дешархоша дагахъа а йоазонца а де дезача балхий тайпаш:

Чулоацама доккха дола дувцар доакъошта декъар, дувцара план оттаяр, доакъошта ц1ераш тахкар.

Дийшачох къоаламашца е басарашца сурт дилла хар. Произведенеш ма1ан кхетадеш ешар. Хаттарашта жоп дала хар. Дийшар хъадувцар а д1аяздар а.

1аламах, школах, дезалах, шоаш леладаьчох дувцар яздар.

Хъехархочо йийшача произведена текстаха изложение язъяр, шоаш леладаьчох лаьца сочинени язъяр.

VI класса дешархошта ха дезар:

Йоазонхой ц1ераши, цар произведеней чулоацами, керттера уйлеи ха.

Багахбувцама жанраш йовза: кицахи к1оанолгехи кхетам хилар.

Стихаш кхоллара наькъаш, цар говзаме белгалонаш тахка ха.

Дагахъа 1омае белгалъяха стихотворенеш ха.

Моллаг1а текст шаъра, хоза къоастаеш еша (цхъан минутах 95- 100 дош дешар).

Ше дийшар кхоалаг1ча юхъ т1ара юхахъадувца ха.

Керда дешаш дошлорга юкъера лаха а, уж къамаьла юкъе кхувла а ха.

68 сахъат

VII класса дешархоша дагахъа а йоазонца а де дезача балхий тайпаш:

Говзаме литература а филма-публицистически а тексташ хоза къоастаеш ешар. МаӀане дешар. Хаттарашта жоп телар. Дийшар хъадувцар а дӀаяздар а. План оттаяр. Ломадечох корта бар, цох лаьца сочинени язъяр. Турпалхой оамалаш тахкар, характеристика оттаяр. Керда дешаш хъакъоастаде а дешлорг леладе а хар.

Шоаш белгалдаь а дӀаяздаь а дола керда дешаш къамаьла юкъекхахъа хар.

БӀаргадайна фильм, драматически постановка хъаювцар, из яшхар.

Ӏаламах, хъайбаех лаьца дувцараш оттадар, уж дӀаяздар.

Классах, школах, дезалах лаьца яздар.

Сурташ, музыкальни кхолламаш дашхар.

VII класса дешархошта ха дезар:

Шаьра тексташ еша (масса тайпара дола йоазош, довзаш а ца довзаш а дараш) - минота 110-120 дош.

Ӏойийша эпически произведенеш, юхь хувцаш, хъаювца. Турпалхошта мах оттабеш, цар оамалаш тахка, сурт-сибат къоастаде. Бакъи харци турпалхой къоастабе, цар оамалаш яшха.

Шоаш дийша книжкаш лоацца хъадувца, керттера маӀан гучадаккха.

Дешлоргаца болх бе а цох пайда эца а.

68 сахъат

8-ча класса дешархошка шоашка ешийта лу произведенеш:

1. Мерешкнакъан Султан «Галг1а ва со», стихотворени.
2. Ведажнакъан Ахьмад «Кхоллам»
3. Коазой Тимур «Наьсари Ачами», драматически поэма.

VIII класса дешархоша дагахъа а йоазонца а де дезача балхий тайпаш:

Г1алг1ай метта йола тексташ шаьра, хоза къоастаеш ешар. Моллаг1а поэтически текст хоза къоастаеш еша хар, ма1ан кхетадеш, тохар оттадар.

Чулоацам кхетабе, хаттарашта нийса жоп дала хар. Хаттарашта луш дола жоп даьржа хилар, чулоацам гучабоаккхаш хилар.

Дийшар дагахъа юхахъадувцар.

Турпалхой оамалаш ювца, харци бакъи турпалхой къоастабе хар. Керттера турпалхой къоастабар, цар сурт оттадар.

Тайп-тайпарарча произведений планаш увттаяр. Чоалхане текст доакъошта екъа хар.

Книжках, фильмах лаьца хъадувца а язде а хар.

Сурт дашха, керттердар белгалде, цох лаьца дувцар оттаде хар.

Мукъам кхетабе, музыкални произведенех лаьца дувца а из къоастае а хар.

VIII класса дешархошта ха дезар:

Шаъра деша (минота 130-140 дош а дешаш).

Гомаягча произведеней автораш, кхоллабий цѣраш, цар турпалхой. Композице белгалонаш. Тема, керттера уйла кѣоастае.

Поэмах, повестах, дувцарах, цар жанрони белгалонех кхетам хилар.

Кхолламах лаъца, турпалхо вувцаш, ший вахарах лаъца сочинени язѣе.

МоллагIа чоалхане текст цѣхъане аларца дIаязѣе (изложени). Дийша книжка е бIаргадайна фильм дувцаш, цох лаъца язде, цун мах оттабеш, рецензи язѣе.

34 сахъат

9-ча классера дешархошта шоашка ешийта лу произведенеш:

1. Зязгнакъбан Бахъаудин «*Заирас дийцар*», дувцар.
2. Хамхой Ваха «*Сийна сарафан*», дувцар.
3. Чахкенакъбан Капитон «*Саг йодаяри тоами*», дувцар.

IX класса дешархоша дагахъа а йоазонца а де дезача балхий тайпаш:

Шаъра а маIан а долаш дешар.

Тайп-тайпара планаш увгтае хар.

Хаттарашта лоацца а даържа а жоп далар.

Дийшачох лаъца, керттера уйла гучайоаккхаш, сочинени язѣяр.

Iаламах, вахарах лаъца, сурт тохкаш, шоай лоIаме сочинени язѣяр.

Дийшар тохкаш, мах луш, рецензи, отзыв язѣе, хоам бе хар.

МоллагIа кѣоастаягча темах лаъца дувцар оттадар.

Шоаш шоай лоIаме дийшар юхахъадувца хар.

IX класса дешархошта ха дезар:

Шаьра, хоза кьоазадеш, ма1ан а кхетадеш, моллаг1а текст еша (минота 150-160 дош а дешаш).

Эпически, лирически, драматически кхолламаш кьестаде.

Харци бакъи турпалхой кьоазабе, цар оамалаш тахка.

Турпалхой сурт-сибаташ дахка, цар белгалонаш кьоазае.

Тема, сюжет, керттера уйла кьоазае, композиционни белгалонаш тахка.

102 сахьат

10-ча классера дешархошта шоашка ешийта лу произведенеш:

1. Албакнаькъан Джабраил «*Даьхенна*», «*Воаг1аргва со*», стихотворенеш
2. Т1оаршхой Ибраьх1ам «*Дешархочунга*», «*Ц1и йоацача салтечун алама хьалхаашка*», «*Даьймехкага*», стихотворенеш.
3. Дахкилгнаькъан Ибраьх1ам «*Шутар*», «*Доттаг1ал тассар*», дувцараш.

Х класса дешархоша дагахьа а йоазонца а де дезача балхий тайпаш:

Произведенеш хоза кьоазаеш ешар.

Багах а йоазонца а деш долча кьамаьла план оттаяр.

Хаттарашта жоп луш, текста чулоацам гучабаккхар.

Проблемни хьисапе йола сочиненеш язьяр.

Публицистически йоазоний конспект а план а оттаяр.

Литературни темах лаьца доклады реферати кийчьяр.

Дийша книжка, б1аргадайна фильм е спектакль ювцаш, цун мах а оттабеш рецензи язьяр.

X класса дешархошта ха дезар:

Йоазонхочо хьакхелла сурташ дагахьа кердадаккха.
Литературни текст, ший чулоацамга хьежжа, нийса тахка.
Литературни жанраш кьоастае, цар белгалонаш тахка.
Текста керттера дог-уйла кьоастае, нийса ма1ан де.
Турпалхой в1аший биста, цар оамалаш тахка.
Дийшар нийса кхетаде а цун мах бала а.
Йоазонхой вахара а кхоллама никъ бовза, цох лаьца дувца.
Произведенеш т1а ювча заман керттера белгалонаш йовза.
Сюжет, композици, сурт-сибат кьоастае, белгалонаш ювца.
Йоазонхочун керттера стилистически белгалонаш йовза.
Литературно-критически статьяш тахка, кьоастае.

102 сахьат

XI класса дешархоша дагахьа а йоазонца а де дезача балхий тайпаш:

Произведенеш хоза кьоастаеш Иоешар.
Керда дешаши кьамаьла доакьоши кьоастадар, 1омадар.
Ший кьамаьла план оттаяр (лоацца а яьржа а, багах а йоазонца а).
Хаттарашта лоацца а даьржа а жоп ладар.

Говзаме, проблемни хьисапе, ц1ена литературни мотт а болаш сочиненеш а лоацца йоазон кхолламе балхаш де хар.

Статьяш, очеркаш, рецензеш язье хар.

Литературни темах доклад яр, рефераташ кийчяр.

XI класса дешархошта ха дезар:

Произведенеш тохкаш, цар говзамеча чулоацамга хьежжа, нийса ма1ан кхетаде.
Турпалхой сурт-сибат даьша, бакъ-харц турпалхой кьоастабе, уж тохкаш кхыча произведеней турпалхошца

в1аший биста.

Произведений керттера а керттера йоаца а проблематика гучаяккха.

Йийшача произведене общественни лоарх1ам а керттера ма1ан а кьоастаде.

Дийшача книжкахи, б1аргдайнача фильмахи е спектаклахи лаьца кьамаьл де, царна мах оттабе.

Литературоведчески а критически статьяш нийса кхетае а цар чулоацам тахка а.

Литературни этапаш иоазонхой вахара а кхоллама а никъи.

Г1алг1ай литература кхоллара а дег1адара а накъаш. Багахбувцама лоарх1ам.

Произведене кхоллара исторически хьал, заман белгалонаш.

1омаеча произведеней сюжет, композици, цар белгалонаш ха.

Говзаме г1ирс кьоастабе, метта говзал гучаяккха.

ДЕШАРХОЙ СОЧИНЕНЕЙ МАХ БАРА БОАРАМ

Г1алг1ай литература 1омадеш язъеча сочиненей мах хоадабеш, теркаме эца:

1. Темах дика кхетар, цун чулоацам к1оарга а нийсача кепара а хьат1аэцар; чулоацамга хьежа хиннача х1амашта, турпалхой г1улакхашта мах оттабе а ма1ан де а хар; тема кьоастаеш эша материал йоалаяр; юкъара ма1ан де хар; цитаташ кхувла а уж д1анийсье а хар.

2. Сочиненей доакъош шоай боарамга а, ма1анга а, бувзамга а диллача, шоайла цхъана доаг1аш хилар.

3. Наьна метта говзамеча г1ирсах пайда эцар, нийсача литературни меттаца язъе хар.

Сочиненешта ши мах бу; литература довзарей г1алг1ай метта грамматика йовзарей.

Дешархошта литература довзара мах бар:

«5» оттаю к1оаргга тема а тохкаш, текст а кхыйола литературни материал тоьам болаш ховш хилар а гойташ, царех пайда а эцаш, юкъара керттердар а ховш, уйлаш бувзамца нийса а чулоацамца йизза кхоачашхинна а йолаш, нийсача литературни меттаца язъьяча сочиненешта.

«4» оттаю тоьал тема а тохкаш, текст а, эшаш йола кхыйола материал дика ховш хилар а гойташ, царех нийса

пайда а эцаш, юкъара кертердар а ховш, уйлаш бувзамца нийса а, чулоацамца йизза кхоачашхинна а йолаш, литературни меттаца язъяча сочиненешта. Чулоацамах ца1-шиъ кьоастаданза а къамаълаца ши-кхоъ кхоачам боацар а хила тарлу.

«3» оттаю тема кертерча дакъе нийса а тохкаш, жоп дизза а доацаш, чулоацамах цхъацца нийса йоаца моттигаш а нийслуш, кертердар кьоастаде а ца ховш, уйлаш бувзам болаш нийсъяъ а йоацаш, йоазон къамаъл ховш хилар гойташ, диъ-пхиъ къамаъла г1алаташ а долаш язъяча сочиненешта.

«2» оттаю темаца ца йоаг1аш, текст ца ховш хилар гучадоалаш, ший уйлаш йоазонца гучаяха ца ховш язъяча сочиненешта.

Дешархошта г1алг1ай грамматика йовзара мах бар:

1. «5» оттаю:

- а) нагахъа санна, дешаш хержаш а предложенеш увттаеш а цхъаннел-шиннел совг1а г1алат деце;
- б) ца1 мара орфографически а е пунктуационни а г1алат деце.

2. «4» оттаю:

- а) нагахън санна, дешаш хержаш а предложенеш увттаеш а кхъаннел совг1а г1алат деце;
- б) шиннел совг1а орфографически а шиннел совг1а пунктуационни а г1алат ца хуле.

3. «3» оттаю:

- а) нагахъа сапна, дешаш хержаш а предложенеш увттаеш а пхеннел-ялхнел совг1а г1алат деце;
- б) цхъаннел совг1а орфографически ялхнел совг1а пунктуационни г1алат ца хуле.

4. «2» оттаю:

- а) нагахън санна, дешаш яздеш а предложенеш увттаеш а ворх1нега кхоачаш г1алаташ даъдале;
- б) кхойттанега кхоачаш орфографически а пунктуационни а (царех ворх1нега кхоачаш орфографически) г1алаташ даъдале.

5. «1» оттаю:

нагахъа санна «2» юллачул совг1а г1алаташ хуле.

Вай республика школашка болх беш болча хъехархоша пайда эца беца укъа оценкай нормаех.